छात्राको शिक्षामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव

कोल्मा उच्च मा.वि.स्याङजाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङकाय

समाजशास्त्र/ मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा समाजशास्त्र

विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निमित्त प्रस्तुत गरिएको

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता :

ममिला गुरुङ

रोल्न नं. ०८/०६४

रजिस्ट्रेसन नं. ६-१-२९८-३९-२००२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा समाजशास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग,

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा, २०६९

छात्राको शिक्षामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव कोल्मा उच्च मा.वि.स्याङ्जाको.....

ममिला गुरुङ

२०६९

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय,मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र अर्न्तगत सामाजिकशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग, पृथ्वीनारायण क्याम्पसका शोधार्थी श्री ममिला गुरुङले स्नातकोत्तर तह द्वितिय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनको लागि यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **"छात्राको शिक्षामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव, कोल्मा उच्च मा.वि. कोल्मा गा.वि.स. स्याङजाको एक समाज शास्त्रीय अध्ययन"**विषयक यो शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङकन समिति

....	....	....
शान्ती भुसाल	डा. कृष्ण के.सी.	शान्ती भुसाल
शोध निर्देशक	बाह्य परीक्षक	विभागीय प्रमुख

मिति २०६९/१०/२९

भाषा सम्पादनको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखराको समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तहको क्रमाङ्क०८/०६४ का छात्रा श्री ममिला गुरुङले तयार पार्नु भएको प्रस्तुत **"छात्राको शिक्षामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव, कोल्मा उच्च मा.वि. कोल्मा गा.वि.स. स्याङजाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्रको भाषा मबाट सम्पादन भएको हो । यसको भाषा सन्तोषजनक रहेको व्यहोरा सिफारिस साथ सम्बद्ध निकायमा अनुरोध छ ।

....

चूडामणि खनाल

सह प्राध्यापक

नेपाली विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०६९/१०/२५

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय सामाजिकशास्त्र/मानवशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रमअनुरुप ममिला गुरुङले **"छात्राको शिक्षामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव, कोल्मा उच्च मा.वि. कोल्मा गा.वि.स. स्याङजाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तथा सुपर्यवेक्षरणमा तयार पार्नुभएको हो । धेरै मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको कार्यबाट म सन्तुष्ट छु । यस शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शान्ति भुसाल

विभागीय प्रमुख

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग,

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०६९/१०/१७

कृतज्ञता ज्ञापन

शिक्षा मानवीय जीवनको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र आधारभूत आवश्यक पक्ष हो । नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाको वृद्धि र विकासको साथै जनचेतनाको विकासमा सरकारी र गैह्रसरकारी तवरबाट शिक्षाको विकास भएको पाइन्छ । साथै योजना अन्तगर्त प्राविधिक तथा व्यावसायिक तालिमसँग सम्बन्धित सरकारी एवं गैह्रसरकारी समन्वयता कायम गरी शिक्षामूलक विभिन्न कार्यक्रमहरु विभिन्न क्षेत्रहरुमा गई सञ्चालन गर्ने नीति नियम छ । यस्ता निति नियम भएतापनि सामाजिक परम्परा, पित्तृसत्तात्मक समाज, अशिक्षित परिवार, रुढिबादीमा लाग्ने र संकुचित धारणाका कारण शिक्षाको क्षेत्रमा लैङ्गिकताले ठूलो प्रभाव पारेको पाइन्छ । यसै क्रममा कोल्मा उच्च मा.वि.मा अध्ययनरत छात्राहरुको शिक्षामा लैङ्गिकताले कस्तो प्रभाव पारेको छ त भन्ने विषयलाई समाजशास्त्रीय अध्ययन गर्ने जमर्को गरिएको छ ।

सर्वप्रथम : मलाई प्रस्तुत “छात्राहरुको शिक्षामा लैङ्गिकताको प्रभाव” शीर्षकमा शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा विशेष सहयोगीका रुपमा रहनुभएको शोध निर्देशक श्रीमती शान्ती भुसाल, ज्यूलाई हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै शोधपत्र तयार गर्ने सुअवसर उपलब्ध गराएकामा त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा समाजिकशास्त्र संकाय समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखराप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

स्नातकोतर पढ्नका लागि प्रेरित गर्ने र आर्थिक सहयोग गर्नुहुने मेरा परिवार, लेखन कार्यमा सुझाव र सल्लाह दिनुहुने विभागीय गुरुहरुप्रति आभारी छु । अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा प्रश्नावली भर्न र फोटोग्रफीमा सहयोग गर्नु हुने साथी सीमा थापा र सम्पूर्ण उत्तरदाताहरुमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । लेखन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने विशेष गरी गुरु सोम राना मगर, दाजु खेम सारु मगर, दिदी शान्ति गुरुङ र साथीहरु सानु गुरुङ, मीना गौतमप्रति आभार प्रकट गर्दै विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

....

मिमिला गुरुङ

मिति...

शोधसार

शोधपत्र छात्राहरुको शिक्षामा लैङ्गिकताको प्रभावशीर्षकअर्न्तगत समाजशास्त्रीय अध्ययन हो । यो स्याङजा जिल्लाको कोल्मा गा.वि.स. वडा नं.:- ६ मा अवस्थित कोल्मा उच्च मा.वि.मा ११/१२ मा अध्ययनरत जम्मा ८९ विद्यार्थीमध्ये ५६ जना सबै छात्राहरुलाई उत्तरदाताको रुपमा छनोट गरिएको छ । यस अनुसन्धानमा छात्रालाई मात्र प्रतिनिधिका रुपमा छनोट गरिएको छ ।

नेपाल बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र बहुधार्मिक राष्ट्र हो । मानिसको सभ्यताको विकास क्रमसँगै शिक्षाको विकास पनि जोडिएको हुन्छ । समाज विकासलाई अघि बढाउन शिक्षाको आवश्यकता हुन्छ । समाजको परिवर्तन र विकासलाई अघि बढाउन शिक्षा अपरिहार्य छ । नेपाल एक पित्तृसत्तात्मक राष्ट्र हो । यहाँ विभिन्न लैङ्गिक विभेद देख्न सकिन्छ । यसर्थ, शिक्षामा पनि लैङ्गिक विभेद देखिन्छ । यस अध्ययनमा निम्न उद्देश्य राखिएको छ ।

मुख्य उद्देश्य

कोल्मा उच्च मा.वि.मा अध्ययनरत छात्राहरुको शैक्षिक अवस्थामा लैङ्गिकताले पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु ।

विशिष्ट उद्देश्य

उच्च मा.वि.मा अध्ययनरत छात्राहरुको शैक्षिक अवस्था बारे खोजी गर्नु ।

छात्राहरुको अध्ययन स्तरमा परिवारको भूमिका पत्ता लगाउनु ।

यस शोध पत्रमा छात्राहरुको शैक्षिक, सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था पत्ता लगाई छात्राको शैक्षिक स्तरलाई मापन गरी सैद्धान्तिक विश्लेषण र व्याख्याको लागि लैङ्गिक अवधारणा प्रयोग गरी, विभिन्न पूर्व अध्ययनको समीक्षा गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्राथमिक र द्धितिय दुवै खालको तथ्यांङ्क संकलन गरिएको छ । आवश्यकताअनुसार संङख्यात्मक र गुणात्मक तथ्यांङ्क संङ्कलन गरिएको छ । साथै तथ्यांङ्क संकलन गर्नका निमित्त कार्य क्षेत्र अध्ययन, अवलोकन, अन्तर्वार्ता अनुसूची र द्धितीय स्रोतको प्रयोग गरिएको छ ।

जातिगत विवरणमा सबैभन्दा बढी ब्राहमण क्षत्री ५० प्रतिशत, जनजातिको सङ्ख्या ३७.५ प्रतिशत, सबैभन्दा कम दलित १२.५ प्रतिशत रहेको छ । भाषागत विवरणमा सबैभन्दा बढी नेपाली भाषा बोल्ने ५५.३६ प्रतिशत, गुरुङ भाषामा २१.४३ प्रतिशत,र मगर भाषा बोल्नेमा १२.५ प्रतिशत रहेको छ । धर्ममा हिन्दू धर्म मान्नेमा सबैभन्दा बढी ७८.५७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम बौद्धमा २१.४३ प्रतिशत, उमेरको अवस्थालाई हेर्दा १५ देखि २० वर्षका सबैभन्दा धेरै ९१.०७ प्रतिशत २० देखि माथिमा ८.९३ प्रतिशत रहेको छ । वैवाहिक अवस्थामा ८०.३६ प्रतिशतमा अविवाहितको बाहुल्य रहेको कक्षा ११/१२ को तुलना गर्दा १२ कक्षामा ८०.३६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

उच्च मा.वि. तहमा महिलाहरुको शैक्षिक अवस्थामा छात्राहरुले प्रवेशिका तहको अध्ययनमा सरकारी विद्यालयबाट शिक्षा लिएकामा ९४.६४ प्रतिशत र उत्तरदाताको दाजुभाइलेसरकारीमा पढ्नेमा ६७.८६ र ३२.१४ प्रतिशतले निजी विद्यालयबाट पढेको पाइन्छ । उत्तरदाताले स्कूलबाट फर्केपछि गर्ने काममा घरायसी काम गर्नेमा ५३.५७ प्रतिशत, पढ्ने काम मात्रमा २१.४३ प्रतिशत, खेतबारीमा काम गर्नेमा १६.०७ प्रतिशत, घाँस दाउराको काममा ८.९३ प्रतिशत र दाजुभाइले गर्ने काममा सबैभन्दा बढी पढ्नेको मात्रा ५७.१४ प्रतिशत, घरायसीमा ३.५९ प्रतिशत रहेको छ । शिक्षाको अलवा गर्ने काममा सबैभन्दा बढी घरायसी काममा ८७.५ प्रतिशत र नोकरीमा १२.५ प्रतिशत पारिवारिक अवस्थामा मध्यम वर्गीय ७८.५७ प्रतिशतको बाहुल्यता छ भने सबै भन्दा कम न्यूनमा १६.०७ प्रतिशत रहेको छ । परिवारको नोकरी छ, जसमा सरकारी नोकरी भन्नेमा ३३.३३ प्रतिशत र वैदेशिक रोजगारी भन्नेमा ३७.५ प्रतिशत, कृषि पशुपालनमा १४.२९ प्रतिशत र ज्याला मजदूरीमा ८.९३ प्रतिशत रहेको छ । परिवारको आर्थिक कारोबारमा ४२.८६ प्रतिशत बुवाले र २६.७८ प्रतिशत आमाले गर्नुहुन्छ भन्ने रहेको छ । उत्तरदाताले कति सम्म पढ्ने विचारमा १२ देखि माथि भन्नेमा ५० प्रतिशत र परिवारले १२ पासपछि के गर्ला जस्तो लाग्छ भन्नेमा १२ देखि माथि पढाइदिनुहुन्छ भन्नेमा ५१.७९ प्रतिशत र सकेर पनि पढाइदिनुहुन्न भन्नेमा १०.७१ प्रतिशत र सकेर पनि नपढाउनुको कारणमा छोरी भएर भन्नेमा ५० प्रतिशत रहेको पाइयो । पढेर के गर्ने विचारमा जागिर खाने हो भन्नेमा ७५ प्रतिशत रहेको छ । शैक्षिक प्रभावमा परिवारको भूमिकामा समान अधिकार छ भन्नेमा ६०.७१ प्रतिशत, असमान अधिकार छ भन्नेमा ६८.१८ प्रतिशत रहेको छ । परिवारले सामाजिक रोक लगाउँदैन भन्नेमा ७५ प्रतिशत रहेको यदि रोक लगाउँछ भने छोरी भएकाले

भन्नेमा ५७.१४ प्रतिशत रहेको छ । उत्तरदाताहरु संङ्संस्थामा आबद्ध छैन भन्नेमा ७८.५७ प्रतिशत र यदि आबद्ध छ भने वचत समूहमा रहेको छ । छात्राहरुले तालिम लिएको छ भने गैह्रसरकारी संस्थाबाट भन्नेमा ५८.३३ प्रतिशत, तालिम पछि व्यक्तित्व विकासमा फाइदा भन्नेमा ४१.६७ प्रतिशत र नारीशिक्षा पछिपर्नुमा चेतनाको कमी हो भन्नेमा ३७.५ प्रतिशत रहेको छ । शिक्षामा परिवारको विभेदमा बाबाले भन्नेमा ३९.२८ प्रतिशत र विद्यालयमा छात्रछात्रा बीचमा भन्नेमा ३७.५ प्रतिशत रहेको छ ।

वर्तमान अवस्थामा शिक्षाको महत्त्व बुझ्रेर शिक्षितको सङ्ख्यामा वृद्धि भएपनि समाज पितृसत्तात्मक र परिवार अशिक्षित, परम्परागत रुढीबादी र चेतनाका कमीले गर्दा छोराछोरीका बीचमा लैङ्गिकताको विभेद देख्न सकिन्छ ।

विषय सूची

शीर्षक	पृष्ठ नं.
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
भाषा सम्पादकको पत्र	iv
विषय सूची	v
तालिका सूचि	vi
चित्र सूचि	vii
शोधसार	viii
अध्याय : एक	**१-७**
परिचय	
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	४
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	५
१.४ अध्ययनको महत्त्व	५
१.५ अध्ययनको सीमा	६
१.६ शब्दावलीको परिभाषा	६
१.७अध्ययनको संगठनात्मक ढाँचा	७
अध्याय : दुई	**८-२८**
साहित्यिक पुनराअवलोकन	
२.१ सैद्धान्तिक पुनरावलोकन	८
२.२ लैङ्गिक अध्ययन	९
२.३ महिला शिक्षामा लैङ्गिक अवधारणा	९
२.४ नारीवादी आन्दोलन	११
२.४.१ नारीवादी सिद्धान्तहरु	११
२.४.२ जेण्डर (लैङ्गिक) विकासको मुद्दाका रुपमा	१५
२.५ नेपालको सन्दर्भमा नारीवादी आन्दोलन	१७

२.६ पूर्वसाहित्य समीक्षा २०

२.७ अवधारणात्मक खाँका २७

अध्याय : तीन २९-३३

अध्ययन विधि

३.१ अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य २९

३.२ अनुसन्धानको ढाँचा २९

३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत ३०

३.४ समग्रर नमूना छनोट विधि ३०

३.५ पूर्व परीक्षण ३१

३.६ आचार संहिता ३१

३.७प्रामाणिकता र विश्वसनीयता ३१

३.८ प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन विधि ३१

३.९कार्य क्षेत्रका कठिनाइहरु ३२

३.१० तथ्याङ्क प्रस्तुतीकरण र विश्लेषण ३३

अध्याय : चार ३४-४४

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति र सामाजिक जनसांङख्यिक विशेषता

४.१जिल्लाको भौगोलिक अवस्था ३४

४.२अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था ३५

४.३हावापानी ३६

४.४जनसङ्ख्या ३६

४.५संस्कृति तथा चाडपर्व ३६

४.६विद्यालयको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि ३७

४.७ विद्यालयको अवस्थिति ३८

४.८विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र-छात्रा विवरण ३९

४.९ धर्म ४०

४.१० जाति/जनजाति ४१

४.११ भाषागत विवरण ४२

४.१२उमेर ४२

४.१३कक्षा ४३

४.१४वैवाहिक स्थिति ४४

अध्याय : पाँच ४५-५९

उच्च माध्यमिक तहमा महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था

५.१ छात्राहरुको पारिवारिक पेशा ४५

५.२ छात्राहरु पढ्ने स्कूल ४५

५.३ दाजुभाइ पढ्ने स्कूल ४६

५.४ स्कूलबाट फर्केपछि गर्ने काम ४७

५.५ स्कूलबाट फर्केपछि दाजुभाइले गर्ने काम ४८

५.६ शिक्षाको अलावा गर्ने काम ४८

५.७परिवारको आर्थिक अवस्था ५०

५.८ परिवारमा नोकरी ५१

५.९ परिवारमा आर्थिक स्रोतका माध्यम ५३

५.१०परिवारको आर्थिक कारोबार कसले गर्छ ५४

५.११ कतिसम्म पढ्ने विचार छ ५४

५.१२ परिवारले १२ पासपछि के गर्ला लाग्छ ५५

५.१३ पढेर के गर्ने विचार छ ५७

अध्याय : छ ६०-७०

शैक्षिक प्रभावमा परिवारको भूमिका

६.१ परिवारमा समान अधिकार ६०

६.२ असमान अधिकार ६१

६.३ सामाजिक रोक ६२

६.४ सङ्घ संस्थामा आबद्ध ६४

६.५ आवद्ध छ भने केमा ६४

६.६ तालिम ६५

६.७तालिमबाट फाइदा ६७

६.८ नारी शिक्षा ६७

६.९ नारी शिक्षामा पछाडि पर्नुका कारण ६८

६.१० शिक्षामा परिवारको भेदभाव ६८

६.११ विद्यालयमा भेदभाव ६९

अध्याय : सात ७२-७७

अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरु

७.१ अध्ययनको सारांश ७२

मुख्य प्राप्तिहरु ७३

निष्कर्ष ७६

सुझाव ७७

सन्दर्भ सामग्रीहरु

अनुसूची १ : प्रश्नावली

अनुसूची २ : अवलोकनका तस्विरहरु

तालिका सूची

४.१	विद्यालयमा अध्ययनरत छात्र-छात्राको विवरण	३९
४.२	धर्मको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४०
४.३	जातिगत आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४१
४.४	भाषागत आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४२
४.५	उमेरको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४३
४.६	कक्षाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४३
४.७	वैवाहिक स्थितिको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४४
५.१	अध्ययनरत छात्राहरुको प्रवेशिका तहसम्म संलग्न विद्यालयको किसिम	४६
५.२	दाजुभाइ अध्ययनरतको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४६
५.३	स्कूलबाट फर्केपछि गर्ने कामको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४७
५.४	दाजुभाईले गर्ने कामको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४८
५.५	शिक्षाको अलावा गर्ने कामको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४९
५.६	परिवारको आर्थिक अवस्थाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५१
५.७	परिवारको नोकरीको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५१
५.८	आर्थिक स्रोतको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५३
५.९	आर्थिक कारोबार गर्ने आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५४
५.१०	पढ्ने विचारको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५५
५.११	१२ पासपछि परिवारले के गर्ला भन्ने आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५६
५.१२	पढेर के गर्ने विचारको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	५८
६.१	समान अधिकारको अवस्थाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६१
६.२	असमान अधिकारको अवस्थाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६१
६.३	सामाजिक रोकको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६२
६.४	संस्थामा आबद्धताको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६४
६.५	आबद्ध संस्थाको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६५
६.६	तालिमको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६५
६.७	तालिमले केमा फाइदा गरेको छ भन्ने आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६७
६.८	शिक्षामा नारी पछाडि पर्नुका कारणको विवरण	६८
६.९	परिवारको सदस्यहरुको भेदभावको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६९
६.१०	विद्यालयका सदस्यका आधारमा भेदभावका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	६९

चित्रसूची

५.१ (क) शिक्षाको अलावा गर्ने कामको विवरण देखाउने वृत्तचित्र ४९

५.१ (ख) उत्तरदाताले गर्ने नोकरीको प्रकारलाई देखाउने वृत्तचित्र ५०

५.२ (क) परिवारको नोकरीको विवरण ५२

५.२ (ख) नोकरीको किसिम ५२

५.३ (क) १२ पासपछि उत्तरदातालाई परिवारले गरी दिने निर्णय ५६

५.३ (ख) १२ पासपछि परिवारले सकेर पनि नपढाउनुका विविध कारणहरु ५७

६.१ (क) सामाजिक रोकको आधारमा उत्तरदाताको विवरण ६३

६.१ (ख) सामाजिक रोक लगाउनुका कारण ६३

६.२ (क) तालिमको आधारमा उत्तरदाताको विवरण ६६

६.२ (ख) तालिम दिएको संस्था ६६